

K otázce památek na protifašistický boj pražského lidu za druhé světové války

V roce třicátého výročí jsme si často připomínali hlavní události historického procesu vítězství nad fašismem a osvobození Československa Sovětskou armádou. Snad také stojí za to všimnout si podrobněji pražských památek, respektive památníků, které tento historický proces a osvobození připomínají, a zamyslet se nad tím, jak se vyvíjelo a jaké je jejich postavení v naší památkové péči.

Do bilance roku 1975 patří i mimořádná pozornost věnovaná památkám a památníkům protifašistického boje za druhé světové války.

Zásadní a nemálo nákladné úpravy se dočkala především ta část Staré kobylišké střelnice, v níž němečtí fašisté za druhé světové války, zejména za heydrichiády, popravovali české vlastence. V budově tzv. Pečkárný — bývalého Petschkova paláce, kde za nacistické okupace sídlilo gestapo a vyslýchalo a mučilo odbojové pracovníky, vynaložilo ministerstvo zahraničního obchodu značné prostředky na vybudování památníků. Obě tyto akce byly dokončeny právě v květnových dnech roku 1975.

V roce třicátého výročí byl také dokončen soupis všech pomníků a pamětních desek, které se týkají událostí či obětí z období druhé světové války a Květnové revoluce v Praze. Zahnuje samozřejmě i hroby našich a sovětských občanů na hřbitovech Prahy. To byla velká akce,

zahájená z iniciativy Pražského střediska státní památkové péče a ochrany přírody. Významný podíl na jejím splnění mají jak členové Svazu protifašistických bojovníků, tak i pracovníci pražských obvodních národních výborů.

Pražské středisko pak také ve druhé polovině roku 1974 a v první polovině roku 1975 podalo návrh na zapsání nejvýznamnějších objektů, které byly za druhé světové války svědky významných událostí, souvisejících s národně osvobozeneckým bojem českého lidu, do státního seznamu nemovitých kulturních památek, chráněných podle zákona č. 22 z roku 1958.

To se vše vykonalo v roce 1975. Co se však v tomto ohledu stalo během třiceti let předchozích? Jsou výsledky roku 1975 mimořádné anebo je to součást dávno promyšleného a trvale sledovaného systému?

Když se v roce 1964 sestavoval Státní seznam nemovitých kulturních památek hl. města Prahy, bylo do něho zařazeno i třináct objektů, které se mj. dostaly i do bezprostřední souvislosti s událostmi z procesu národně osvobozeneckého boje za druhé světové války. Třeba Thunovský palác, v jehož zadním traktu se svého času skrýval Miloš Krásný, člen ilegálního vedení strany za okupace. Nebo Ledeburský palác, v jehož vedlejší budově dočasně našel úkryt další význačný pracovník KSČ Jan Zika. Či Staroměstská radnice,

kerou dějiny bezprostředně a tragicky spojily s Květnovou revolucí v Praze. A také třeba Kotce, kde se za druhé světové války předávaly ilegální tiskoviny strany. Nebo Karolinum, nejen doklad gotické architektury či vývoje pražské Karlovy univerzity, ale také místo, kde vznikl protifašistický manifest českých spisovatelů v roce 1938.

Objekty tohoto druhu se v roce 1964 do Státního seznamu nemovitých kulturních památek dostaly z jiných důvodů. O nějaké jejich spojitosti s význačnějšími událostmi národně osvobozeneckého boje za druhé světové války není v seznamu zmínky. Pouze u Pinkasovy synagogy se vedle zhodnocení architektury zaznamenává, že sem byla dodatečně umístěna pamětní deska se jmény 77 297 umučených českých židů.

Nechceme popírat oprávněnost umělecko-historického hlediska nebo je potlačovat. Tady však šlo o to, spojitost výstavného objektu s událostmi národně osvobozeneckého boje zaznamenat, podívat se nejen na výstavnost, ale i na historickou cenu zapisovaného objektu a úplněji tak vyjádřit jeho význam.

Jako objekty hodné památkové ochrany a péče výslovně a jen proto, že připomínají děje za druhé světové války, uvádí seznam z roku 1964 pouze Starou kobyliškou střelnici, památník sovětských tankistů na Smíchově a stély, připomínající hlavní směry příchodu Rudé armády do Prahy — na Čimické, Kobylišké, Dáblícké, Velvarské, Kamýcké a Kladenské třídě.

Dalším památným objektům, které rovněž připomínají události a oběti druhé světové války, se oficiální ochrany nedostalo. Nebylo a není tu např. zmínky o objektech jako budova rozhlasu, Pečkář-

na apod. Pozornosti tohoto druhu se ostatně nedostalo ani četným velmi významným památkám dělnického revolučního hnutí.

Státní seznam nemovitých kulturních památek z roku 1964, zpracovaný na základě převládajícího umělecko-historického hlediska, nese zkrátka známky jednostrannosti a není proto zcela úplný. Památky na události protifašistického boje za druhé světové války jsou tu spíš na okraji zájmu.

Neúplnost a jednostrannost pojetí tohoto soupisu cítili i sami pracovníci pražské památkové péče a k padesátému výročí založení strany se zavázali pořídit úplný soupis památek a památných míst dělnického hnutí, Komunistické strany Československa a protifašistického odboje v Praze. Při zařazování objektů do tohoto seznamu rozhodovala výhradně hlediska historická a byly sem proto zahrnuty objekty bez ohledu na jejich umělecko-historickou cenu. Soupis obsahuje celkem 227 položek, z nichž čtyřicet jsou místa, mající vztah k událostem druhé světové války¹. Do tohoto seznamu nebyly zahrnuty památníčky, pamětní desky a hroby padlých s tím, že se soupis velikého množství objektů tohoto druhu pořídí samostatně². Soupis pořízený v letech 1971 a 1972 ovšem nelze pokládat za úplnou nápravu nedostatků Státního seznamu nemovitých kulturních památek z roku 1964, spíše za první krok k takové nápravě. Zatímco Státní seznam nemovitých kulturních památek je totiž oficiálním seznamem objektů chráněných podle zákona č. 22 z roku 1958, Soupis památek a památných míst dělnického hnutí, Komunistické strany Československa a protifašistického odboje v Praze je pouze pra-

*Pomník sovětských
tankistů
(snímek Z. M. Zenger)*

*Budova čs. rozhlasu
na Vinohradské třídě
(snímek J. Janatková)*

*Jedna z pamětních
desek padlým
v Květnové revoluci
(snímek Z. M. Zenger)*

covní pomůckou pro odborné pracovníky na úseku památkové péče, pro funkcionáře strany a pracovníky obvodních národních výborů na úseku kultury a může pomoci při práci i pedagogům³.

Skutečnost, že objekty související s obdobím druhé světové války nebyly v ofi-

ciálním seznamu zákonem chráněných kulturních památek, neznamená ovšem, že nebyly vůbec chráněny a udržovány. Svaz protifašistických bojovníků, národní výbory i školy vykonaly v tomto ohledu značný kus práce.

Objekty tohoto druhu nezůstaly koneč-

Pamětní deska na bývalém Petschkově paláci
(snímek Z. Helfert)

ně zcela bez povšimnutí ani v literatuře⁴. Už v roce 1952 vyšla např. práce, která je vlastně průvodcem po památkách revolučních událostí v Praze. Tam jsou také připomenuta některá místa, která souvisí s událostmi za druhé světové války. Památky tohoto druhu pak připomínají i pozdější práce Jaroslava Soukupa a Františka Peřase. Všechny citované práce mají charakter průvodců, a to skoro výhradně po historických částech Prahy, nekladou si za úkol postihnout všechny památky tohoto druhu, a tím méně je hodnotit. Nicméně i formou průvodce a zběžné informace vzbuzující zájem lze vykonávat vliv ve prospěch památných objektů.

Významným způsobem k posílení zájmu o památky tohoto období a k rozšíření jejich prostoru v celkové koncepci ochra-

ny památek přispěla konference s mezinárodní účastí Pražské památky revolučního dělnického hnutí, kterou Pražské středisko státní památkové péče a ochrany přírody uspořádalo v rámci oslav 25. výročí Vítězného února ve dnech 6. a 7. března 1973⁵. V rámci tematiky, kterou konference za účasti zahraničních odborníků projednávala, dostalo se totiž pozornosti i památkám na události druhé světové války, které se tu projednávaly jako součást hmotných dokladů revolučního procesu. V období, které po konferenci následovalo, došlo ke konkrétním činům, které signalizují, respektive realizují změny v celkovém přístupu památkové péče k památkám vztahujícím se k událostem druhé světové války, a to nejen na území Prahy, ale v celostátním měřítku.

Jak je vidět, ve vztahu k památkám

druhé světové války se třicet let po jejím ukončení ještě mnohé musí vyjasňovat a zpřesňovat. Východiska celkového přístupu k ochraně památek se ne snad převratně mění, ale spíše doplňují a zpřesňují a historické hledisko zřetelně nabývá půdy. Pozitivní vývoj ve vztahu k památkám na historické období druhé světové války pak těsně souvisel, respektive závisel na vyjasňování stanovisek k památkám revolučního dělnického hnutí.

Neznamená to ovšem, že jsou všechna místa ve Státním seznamu nemovitých kulturních památek chráněných zákonem pro památky na druhou světovou válku už získána a všechny otázky jejich ochrany i využití vyjasněny. Neznamená to také, že je už přesně vymezen okruh objektů, jež zasluhují, aby do státní ochrany byly zahrnuty a přesně stanovena kritéria hodnoty památek tohoto druhu. To zároveň ukazuje, že se v minulosti o těchto otázkách zásadněji nepřemýšlelo.

V materiálu, který máme k dispozici, je možno rozlišit tři skupiny objektů, jež by přicházely v úvahu pro památkovou ochranu v souvislosti s protifašistickým bojem za druhé světové války.

1. Objekty či památky, které vznikly přímo v procesu tohoto boje. Čili objekty takové povahy, jaké najdeme třeba v areálu muzea v přírodě na Dukle.

V roce 1945 a krátký čas potom byla celá řada dokladů tohoto druhu i na území Prahy: např. směrovky Rudé armády na pražských domech, okopy na Prašném mostě, barikády, hroby padlých tak, jak je v průběhu bojů či těsně po bojích pohřbili jejich spolubojovníci, např. malý hřbitov padlých Rudoarmějců na náměstí Krasnoarmějců. Mimoto tehdy byla v Praze celá řada objektů, které vybudovali

okupanti, např. různá zařízení protivzdušné obrany, palebná postavení protiletadlových děl apod. Takové objekty byly postupně z různých důvodů odstraňovány. Ne všechny ovšem zasluhovaly trvalou ochranu a zachování. Je však třeba konstatovat, že ani z objektů, které by byly zachování zasluhovaly, nezůstalo po třiceti letech v Praze nic. A co víc, památky tohoto druhu nebyly ani v úplnosti dokumentovány.

2. Druhou skupinou jsou objekty nebo areály, které jsou sice starší než události druhé světové války a v době těchto událostí již existovaly, ale které se staly jejich dějištěm, případně nesou stopy těchto událostí.

Takové památky má samozřejmě i Praha. Především památkové objekty či areály zanesené do seznamu z jiných — uměleckohistorických důvodů. Např. Thunovský palác, Staroměstská radnice a náměstí nebo kostel Cyrila a Metoděje, o nichž už byla zmínka shora. U nich ovšem bude třeba doplnit popis v seznamu a případně je také přiměřeně označit na místě tak, aby se lidé dověděli, že objekt neceníme jenom pro jeho stáří a výstavnost, ale i proto, že se v jeho zdech či bezprostředním okolí odehrálo nejedno drama sice nedávného, ale historicky rozhodujícího období. Památník na zbytku Kobylišské střelnice, o němž byla rovněž zmínka, do tohoto okruhu památek náleží jen ztěží. Střelnice byla v provozu v minulém století, ale do dnešní doby z ní prakticky nic nezbylo a památník sám je dílem posledních let. Zato do této skupiny zcela zřejmě patří ještě některé další objekty vzniklé před druhou světovou válkou, které v seznamu z roku 1964 nejsou, ale které sehrály za boje proti fašismu během

*Pamětní deska čs.
parašutistů na kostele
sv. Karla Boromejského
(snímek Z. M. Zenger)*

druhé světové války významnou roli. Např. budova českého rozhlasu na Vinohradské třídě. Byla postavena v letech 1929—1931 a pro její zapsání do Státního seznamu nemovitých kulturních památek se uměleckohistorické důvody nenašly. Její památková hodnota je dána tím, že odtud vyšel signál k zahájení Pražského povstání a boji. Také Petschkův palác či pankrácká věznice, i když lze uvažovat o tom, zda je třeba je chránit jako celky či zda postačí chránit jen jejich určité, přesně vymezené části. V podstatě jsou v této skupině ty objekty, které byly navrženy k zapsání do Státního seznamu nemovitých kulturních památek v období roku 1974 a 1975.

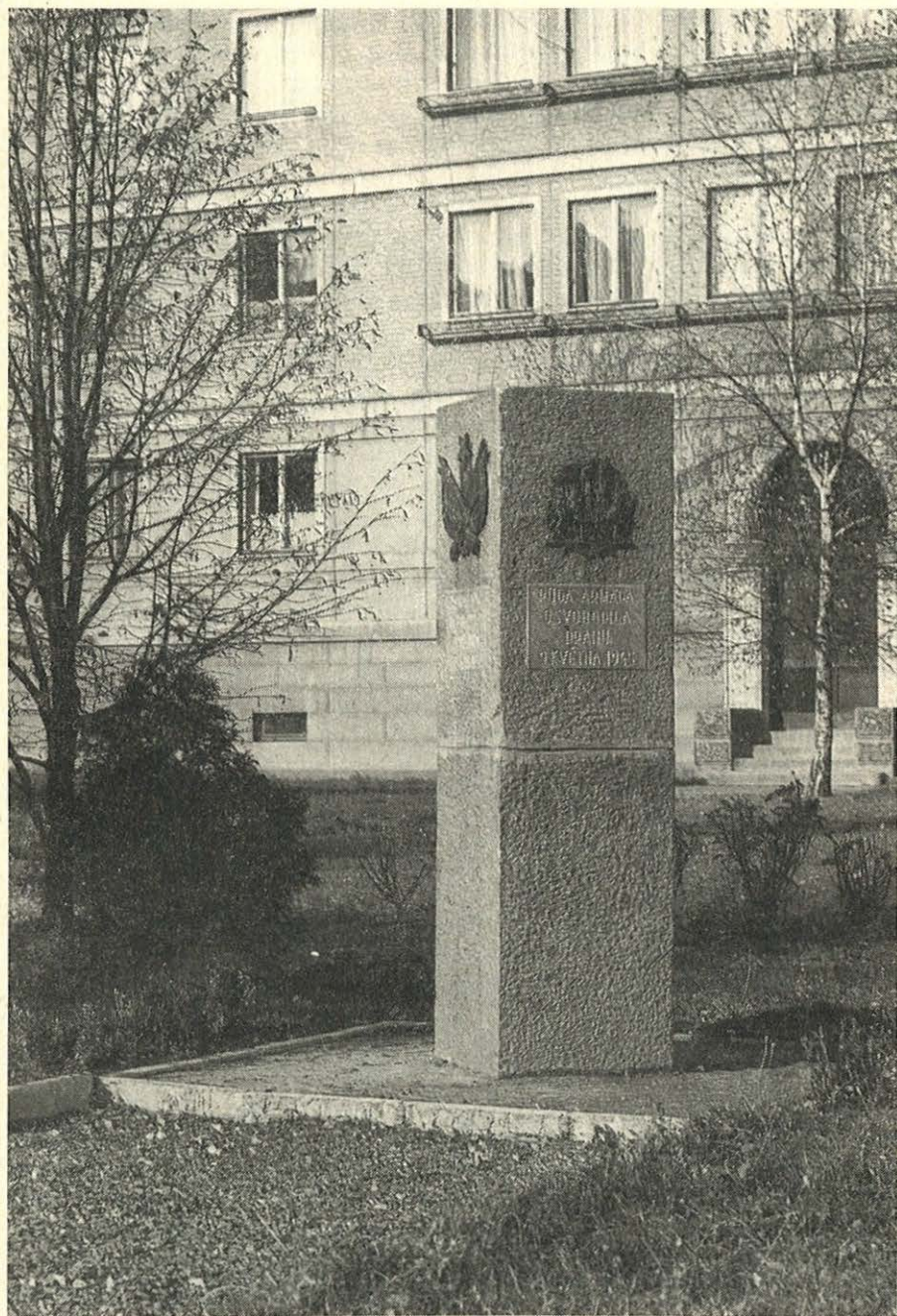
Konečně patří do této skupiny další běžné objekty, u nichž bychom také pro zákonnou ochranu zcela marně hledali jakékoliv odůvodnění uměleckohistorického charakteru. Objekty, které z různých důvodů nelze nebo není třeba chránit trvale, které však přesto byly dotčeny závažnými událostmi nebo jsou spojeny s činnostmi důležitých orgánů či významných osob za druhé světové války. Tady je třeba myslet na soustavnou dokumentaci a na vhodné vyznačení úlohy objektu na místě, označení, které by bylo možno přenést na jakékoliv nástupce stavby, jež by z naléhavých důvodů musela ustoupit vývoji města.

Rozhodnout o tom, který z objektů této skupiny bude ještě navržen k zapsání do Státního seznamu v další etapě a u kterého z nich postačí odpovídající označení, je třeba po důkladné odborné úvaze, po zhodnocení těch událostí, které se zde odehrály. Ale také po pečlivém zvážení významu toho, čemu by takový objekt případně ustupoval.

3. Třetí skupinu tvoří památníky, náhrobky a pamětní desky. Připomínají události protifašistického boje, byly však dávány na místo dodatečně s větším či menším časovým odstupem od události, kterou připomínají. Byly také v průběhu uplynulých třiceti let nejen opravovány a nahrazovány dokonalejšími, ale v případě potřeby i přemísťovány. Přitom jde o značné množství různých objektů z valné části malých až nepatrných rozměrů a velice skromné povahy. Rozmanitost této skupiny jistě dostatečně charakterizuje skutečnost, že sem patří velmi rozdílné objekty, od mohutného památníku tankistů na Smíchově až k malé tabulce se jménem zcela neznámého bojovníka, který padl na periférii Prahy. Že památník sovětských tankistů na Smíchově zasluhuje péči a památkovou ochranu, to bylo nesporné i pro Státní seznam nemovitých kulturních památek v roce 1964.

Ten zahrnul i další velké památníky — stély na trasách příchodu Rudé armády do Prahy. Pozornost a ochranu však zasluhují i tisíce těch nejskromnějších připomínek na padlé Pražského povstání. A přece spousta těchto objektů, počínaje pomníčky padlých Rudoarmějců a konče skromnou destičkou se jménem prostého bojovníka pražské barikády, se už Státní seznam a tedy zákonná ochrana nedotýká. A to je rovněž důvod k zamyšlení. Vždyť tyto nejprostší památníčky připomínají úlohu lidových mas v boji proti fašismu. A z toho, že jsou tyto pomníčky i bez zákonné památkové ochrany v pořádku a udržované, vidíme, že jsou si jejich ceny Pražané vědomi.

Pomníčky a pamětní desky však byly během let volně přemísťovány a v případě potřeby i soustřeďovány z většího okruhu

*Stéla sovětské armády
v Ďáblicích
(snímek J. Janatková)*

*Stéla sovětské armády
na Kladenské třídě
(snímek J. Janatková)*

na jedno místo, a to bez provedení potřebné dokumentace. A tak kdyby dnes měly být pamětní desky a památníčky tohoto druhu použity jako pramen pro doplnění poznání Květnové revoluce v Praze, velmi snadno by mohlo dojít k mylným závěrům. I proto je třeba také u této skupiny památníků, i když jí nehrozí právě záměrné ničení, hledat odpovídající formu památkové ochrany.

Uvedené skupiny jsou ovšem rámcové a vzájemně se prolínají. Také příslušnost objektů do jednotlivých skupin se mění. Jak jsme již viděli, Stará kobylická střelnice se úpravou, i když vhodnou a jistě správnou, stala z autentické památky památníkem. S jednou z velmi významných památek na boj v Květnovém povstání pražského lidu se v současné době loučíme vůbec. Most barikádníků, dějiště hrdinného boje s nacisty ustupuje nové výstavbě a památku těch, kteří zde bojovali a umírali, už bude připomínat jen pamětní deska. Mohutný rozvoj Prahy, jehož jsme svědky si, bohužel jistě vyžadá takových změn víc.

Chceme-li se v roce třicátého výročí osvobození zamyslet také nad tím, co jsme udělali pro ochranu památek a památníků, které proces boje proti fašismu za druhé světové války připomínají, a pro to, abychom na tyto objekty lid upozornili a jejich prostřednictvím na něj působili, musíme konstatovat, že se v tomto ohledu

vykonal nemalý kus práce. Byla to však do ne tak dávné doby práce, která probíhala do značné míry mimo oficiální uznání a dokumenty památkové péče a v koncepci byla zprvu ne úplně, ale spíše na okraji. Jde tedy o to, aby péče o památníky, připomínající události druhé světové války a protifašistického boje našeho lidu, byla v patřičné proporcii součástí koncepce a aby těmto památkám bylo zjednáno postavení, které jim náleží. Dovršit proces, který v celkovém pojetí památkové péče začal významným činem Pražského střediska státní památkové péče a ochrany přírody — konferencí Pražské památky revolučního dělnického hnutí. V konkrétních úkolech to znamená jednak doplnit záznamy ve Státním seznamu nemovitých kulturních památek u těch objektů, které byly již do seznamu zahrnuty pro svou cenu uměleckohistorickou, i zapsáním událostí, které tvoří jejich cenu historickou. Za druhé zařadit do Státního seznamu další objekty, buď celé nebo zčásti. A konečně zahrnout do ochrany vedle mohutných a významných památníků i drobné a skromné památníčky, které často pouze označují místo, kde padli jednotliví jinak neznámí lidé.

Úlohu lidu v boji nepřipomínají jen monumenty; do obrazu Prahy patří i tato skromná svědectví o boji, hrdinství a obětech našeho lidu a jeho sovětských osvoboditelů právě tak jako pražské paláce.

Poznámky

¹ Práce na soupisu památek a památných míst revolučního dělnického hnutí, KSČ a protifašistického odboje na území hl. města Prahy začaly již na podzim roku 1970 a prvním výsledkem práce bylo vydání seznamu pod názvem Soupis památných míst dělnického hnutí v lednu 1971. Výsledkem revize této práce bylo pak vydání Soupisu památných míst souvisejících se vznikem a formováním Komunistické strany Československa. Výsledkem revize a spojení obsahu obou prací byla druhá redakce soupisu, která vyšla v roce 1972 pod titulem Soupis památek a památných míst dělnického hnutí, KSČ a protifašistického odboje na území Prahy. V rámci přípravy konferen-

ce Pražské památky revolučního dělnického hnutí, kterou Pražské středisko státní památkové péče a ochrany přírody uspořádalo v březnu 1973, byla znovu provedena revize soupisu a bylo dohodnuto jeho vydání jako pracovní pomůcky. Toto znění soupisu, doplněné fotografiemi (srov. úvod k vydání z roku 1973) bylo vydáno nakladatelstvím Olympia v roce 1975.

- ² K dnešnímu dni se podařilo evidovat víc jak 1000 pomníčků na území Prahy. K tomuto počtu bude doplněn v současné době zpracováváný soupis v obcích, které byly k Praze připojeny v roce 1974.
- ³ Úvodní slovo Z. Buřivala k vydání Soupisu památek a památných míst dělnického hnutí, Komunistické strany Československa a protifašistického odboje v Praze, Praha 1973.
- ⁴ Olivová-Pávová, V., KSČ a Praha, Památky a zajímavosti Prahy, Praha 1960. — Peřas, F., Památky a památníky revolučního dělnického hnutí, Praha 1961. — Soukup, J., Prahou revolučního a dělnického hnutí, Praha 1972.
- ⁵ Pražské památky revolučního dělnického hnutí, Sborník referátů, diskusních příspěvků a dokumentů z konference a výstavy, které se konaly po počest 25. výročí Vítězného února v Praze, únor—březen 1973, Praha 1973.